

LAZĂR
ȘĂINEANU

1859 — 1934

DE

CONST. ȘĂINEANU

O activitate de o jumătate de secol
în serviciul științei.

1935

EDITURA „CULTURA POPORULUI”

București — Bulevardul Academiei, 2

LAZĂR ȘĂINEANU

I. – IN ȚARĂ

„Qui sert bien son pays n'a pas besoin d'aïeux“.

VOLTAIRE, Mérope

I.

Lazăr Șăineanu, fratele meu, a văzut lumina zilei în 23 Aprilie 1859, în orașul Ploiești. Era al doilea copil din cei șapte aduși pe lume de părinții noștri.

Tata, născut în București în 1825, era de profesiune pictor (sau zugrav, cum se zicea pe atunci). Se perfecționase în arta sa la Viena timp de zece ani și, întors în țară, se bucură de multă vază. Boierii îl preferau pentru ornamentarea pereților și plafoanelor caselor lor, și Kir Moise avu chiar cinstea să fie însărcinat cu pictarea sfinților din biserica sf. Spiridon din Capitală. El muri în 1879, în vârstă de 53 de ani.

Mama, născută în București în 1840, se măritase de copilă, la etatea de 13 ani, cum se obișnuia pe atunci. A fost o femeie simplă, dar înzestrată cu un suflet nobil și cu o bună-tate nemărginită. Dela dânsa am moștenit toți această calitate sufletească, astăzi așa de rară. Muri în 1888, numai în vârstă de 48 de ani, istovită de puteri în urma unei vieți necăjite.

Micul Lazăr, încă dela naștere, a fost un copil robust, bine închiegat și plin de sănătate. Lăsat în libertate, el n'a făcut,

până la 10 ani, decât să alerge, să se joace, să se bată cu semenii săi, să se desvolte fizicește. Și, cum era foarte voinic, devenise căpetenia copiilor din cartier. Ca învățătură, în timpul acesta, nu căpătase decât primele cunoștinți elementare, pe cale particulară, mai mult cu bătaia decât cu metoda. Când fu dus însfârșit la școala primară, băețoi în toată regula, se văzu înscris în urma unui examen sumar în clasa II-a, deși istețimea lui în răspunsuri l-ar fi indicat pentru o clasă superioară. Se distinse din primul moment, ajungând cel dintâi din clasă, iar la sfârșitul anului obținu premiul I. Acelaș premiu îl căpătă și în clasele următoare, odată cu admirația profesorilor săi.

Studiile secundare le începu, la 13 ani, în gimnaziul (azi liceu) sf. Petru și Pavel din Ploiești, unde urmă numai clasa I-a. Obținu și aici premiul întâi. Un profesor de acolo, pare-se, Manoilescu, de latinește, i-a lăsat o amintire frumoasă, căci metodei acestuia i-a datorat mai târziu dragostea de limba latină, ce a păstrat-o toată viața.

Împrejurările îl siliră să urmeze cursurile mai departe în Capitală, la liceul Matei-Basarab. Din primele zile ajunse și aci în fruntea tuturor, câștigându-și admirația profesorilor. Luă premiul I în clasa II-a, sări pe a III-a în vacanță, și obținu acelaș premiu în clasele a IV-a și a V-a. O altă împrejurare, de ordin material, îl constrânse de astă dată să părăsească liceul și să prepare în particular clasele a VI-a și a VII-a.

Atras de mirajul Americii, tata, spirit aventurier, plecase într'o bună dimineață cu gândul de a-și încerca și el norocul. Ajuns acolo, el vru să ne aducă și pe noi, trimițându-ne cărți de transport. Lazăr, rămas șeful familiei la vârsta de 17 ani, se opuse plecării. Fără acest gest, poate nehibzuit, cine știe ce destin minunat îl aștepta pe acel pământ al Egalității!... Rămas fără niciun sprijin material, Lazăr se văzu nevoit să dea lecții particulare în timpul zilei, ceea ce îl împiedica de a mai urma cursurile la liceu. Muncind în continuu, și pentru nevoile traiului și în vederea studiilor sale, el izbuti să treacă și clasele următoare, în răstimpul a doi ani. Rămânea să-și treacă acum bacalaureatul.

Dar o nenorocire nu vine niciodată singură. După doi ani de ședere în America, descurajat de a se simți singur și dornic de a ne revedea, tata se întorsese în țară și-și reluase vechia-i profesiune. Pentru scurt timp însă. Căzând depe o schelă, în timpul lucrului, își scrânti un picior care apoi dădu în cangrenă. Moartea sa ne lăsă într'o situație precară. Căzurăm cu toții, mama și șase copii, în sarcina lui Lazăr, care n'avea decât 19 ani.

Din acel moment nenorocit (Ianuarie 1879), a început și martiriul lui, martiriu ce avea să dureze aproape un deceniu și jumătate. Câte lecții particulare dealungul zilei, câte sforțări eroice din partea lui ca să ajungă să nutrească atâtea guri și, cu vremea, să mărite surori! Și această muncă istovitoare de peste zi, consacrată întreținerii familiei, desfășurată concomitent cu străduinți neîntrerupte și pline de avânt pe terenul studiilor ce abordase, odată cu trecerea bacalaureatului și intrarea sa în Universitate!

Cum s'a deșteptat într'însul, în asemenea împrejurări nimicitoare pentru o activitate viitoare, vocația filologică, ne o spune el însuș într'o scrisoare, cu data de 27 Aprilie 1897, publicată în „Foaia pentru toți“, în urma cererii acelei reviste. Câteva pasaje îmi vor fi suficiente a lămuri chestiunea.

Primele simptome s'au manifestat încă depe băncile școlii. Pe când era elev în clasa V-a, avea ca profesor de limba latină pe Irimia Circa. Acesta, când venea la „obieptul lecțiunii“, profita de primul prilej spre a se aventura în comparațiuni cu diferitele limbi romanice. *„Imi aduc și acum aminte, scrie el, cu ce atenție concentrată urmăream explicațiile hazardate ale profesorului, și cum eram pătruns de entuziasmul ce dânsul pune în susținerea teoriilor sale favorite, teorii incoherente și bizare, dar expuse cu acea căldură comunicativă ce transforma acele comparații în fapte pline de viață!“*

Mai târziu, ca student la Universitate, la prelegerile lui Hasdeu, a dobândit prima și adevărata inițiere în știința limbei, a cărei frumusețe și poezie le simți puternic, ca un neofit harul lui D-zeu. O primă încercare a lui asupra „etimologiei popu-

lare“, făcută din îndemnul lui Hasdeu, îi atrase niște elogii „*ce covârșiau iluziile cele mai îndrăznețe*“. Ea fu decisivă pentru fixarea vocațiunii sale, căci consacra niște aspirații vagi ce-l frământau de mult, și cari tindeau spre realizare.

Alte două influențe puternice, în direcții diferite, contribuind mai ales a aprinde într'însul dragostea pentru studiul limbei și cugetării poporului: contactul cu P. Ispirescu, autorul „*Legendelor și Basmelor române*“, și cunoștința cu „*Dicționarul etimologic daco-român*“ (1879) al lui Cihac. Numeroasele comunicări orale ale unchiașului sfătos, cât și cărțile ace-stuia de basme, snoave, etc., îl făcură cu mirare să constate „*lipsa totală a elementului popular*“ în dicționarele de atunci. A luat așa dar un dicționar de Pontbriant, i-a intercalat file albe între foi, apoi le-a completat ani de-a rândul, din citiri, cu termenii populari ce lipsiau acelei lucrări. Acest dicționar astfel completat i-a servit cu timpul „*în toate lucrările asupra limbei române*“. „*Păstrez și acum cu sfințenie, zice el, acel exemplar augmentat, ca o relicvie scumpă pentru mine, căci el îmi reamintește epoca eroică a studiilor mele și zelul ce-mi insuflau cercetări de asemenea natură*“.

Cât privește opera lui Cihac, ea a fost pentru tânărul neofit „o revelație“. Abundența materialului etimologic al acestei lucrări, cu toată sărăcia izvoarelor — vechi, noi și dialectale — îi excită curiozitatea de a-l supune unui control serios, rectificându-l în deducțiunile sale. Cum pe atunci nu era în stare să-și procure opera aceasta costisitoare, din lipsă de mijloace, iată la ce procedeu anevoios a recurs pentru a o avea. A împrumutat-o de undeva, și, timp de o iarnă, între orele 4 și 8 dimineața, cu paltonul pe spate, a transcris cele două volume, „restrângând comparația formelor paralele și dându-le astfel un caracter de mai mare precizie“. „*Această transcriere raționată, scrie el, mi-a oferit prilejul, nu numai de a aprofunda limba însăși, ci de a o îmbrățișa în quasi totalitatea ei. Și când, pentru prima oară, am ajuns să copriam cu mintea, ca dintr'o perspectivă îndepărtată, vastul orizont al graiului național, atunci deabia am înțeles cât de puțin se explorase acest câmp imens și cât de mult rămânea de făcut*

filologiei române spre a-i circumscrie contururile prin elaborarea sistematică a părților constitutive.“

Cihac însă nu prezentase decât starea actuală a limbei și exclusese oarecum factorul istoric din domeniul ei. Primul pas de făcut era deci „revendicarea elementului cultural din trecut și restabilirea în drepturile sale a acestei părți importante din viața istorică a națiunii“. Pasul acesta îl făcu fratele meu cu studiul său lexical: **ELEMENTELE TURCEȘTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ** (1885), operă care coprinde materialul cultural al trecutului, așa cum el se oglindește din literatura cronicarilor. Cum a procedat, se ghicește: „*O iarnă întreagă, am citit pe toți cronicarii, și rezultatul acestei lecturi îndelungate n'a rămas în urma muncii: terenul fiind inexplorat și terminologia culturală a trecutului exuberantă, am ajuns să dublez și să triplez secerișul aflat în Cihac, majoritatea acestor adaose raportându-se la fapte din sfera culturai naționale.*

Aceștia au fost factorii inițiali cari au contribuit să desvolte în fratele meu vocația pentru cariera filologică. O vocație însă nu are șanse de reușită decât dacă și împrejurările îi sânt favorabile, o stimulează și-i dau puțința de manifestare. Cu dânsul n'a fost tot astfel. Muncind din greu toată ziua pentru traiul lui și a lor săi, nu-i rămâneau decât nopțile sau diminețile între orele 4 și 8, în vremea studenției sale, pentru a se consacra activității științifice. Parcă-l văd și acum, după o jumătate de veac, cum se scula din pat în toiul iernii, pe un ger siberian, și cum, învelit pe spate cu paltonul, lucra de zor la lumina unei lămpi de petrol până la orele 8, când își relua munca-i istovitoare de peste zi pentru trai! „*Munca neobosită, sfârșia acel articol, a fost din capul locului deviza vieții mele, ea m'a susținut în mijlocul unui noian de adversități, și tot muncii fecunde și fecundătoare îi voi datora energia de a stărui până 'n capăt, conștient de sarcina luată și încrezător în cuvântul anticului poet: labor improbus omnia vincit.*“

II.

Activitatea sa filologică fratele meu a început-o încă depe băncile Universității. După **ELEMENTELE TURCEȘTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ**, prima sa lucrare, și pe care cu timpul avea s'o amplifice într'o operă monumentală, a publicat un studiu folkloric **IELELE** (1886), în care cerceta chestiunea, sub raportul popular, în originile și aspectele-i multiple, atât în provinciile române cât și în țările balcanice.

A treia lucrare a sa, care i-a servit ca teză de Licență înaintea Facultății de Litere, a fost **ÎNCERCARE ASUPRA SEMASIOLOGIEI LIMBEI ROMÂNE** (1887). Era prima încercare, la noi, sistematică asupra evoluției sensurilor, în care se aducea, pe lângă texte numeroase, idei originale și rezultate importante. Concluzia cărții oferia o privire generală asupra elementelor constitutive ale graiului românesc. Universitatea, având în vedere meritele acestei lucrări, o onoră cu cea mai înaltă distincție a ei, cu premiul Hillel de 5000 lei aur.

Mulțumită acestei sume, fratele meu putu sta doi ani la Paris și la Lipsca, unde își completează studiile. La Paris urmă, între alte cursuri, pe cele de bulgară, sârbă, albaneză, rusă, greacă modernă și turcă. Astfel el izbuti să îmbrățișeze totalitatea idiomelor balcanice, folosindu-le în studiile sale de limbă și literatură populară românească. Un prim rezultat se și văzu imediat. Intr'adevăr acestei epoci îi aparține studiul său comparativ **LEGENDA MEȘTERULUI MANOLE LA GRECII MODERNI** (1888), cum și, mai ales disertația sa pentru obținerea doctoratului la Universitatea din Lipsca, **LES JOURS D'EMPRUNT OU LES JOURS DE LA VIEILLE** (1889). Ceeace este de admirat în aceste lucrări folklorice, nu e atât gruparea ingenioasă a materialelor cât atitudinea originală în interpretarea tradițiilor populare, cum și relevarea amestecului literar ce a suferit în românește legenda „Babei Dochii.“

În timpul șederii sale în străinătate, fratele meu n'a avut numai grija traiului său, ci și aceea a familiei aflată în țară. Ceva mai mult. Un fapt ce scoate și mai bine în evidență atitudinea generoasă a acestui suflet nobil, este următorul. Fără a ține seamă de propria sa situație materială precară cât și de obligațiile-i de ordin familiar, dintr'o pornire entuziastă pentru știință, îmi propuse mie să mă consacru pe spezele sale unui gen de studii „pentru cari sânt trebuincioase două lucruri, c~~e~~-i lipsiau lui: să fii tânăr și să ai ochi buni“. „Tu le ai pe amândouă, îmi scria el, și iată că o idee poznașă mi-a trecut prin cap. Mi-am zis: Ce ar fi, dacă aș încerca să fac din tine întâiul turanist român (întâiul în ordine cronologică)? Vei râde poate, dar îți spun că lucrul bine chibzuit ar putea deveni o realitate, o realitate care să ne facă onoare amândurora. Pentru aceasta se cere din partea-ți bunăvoință și dor de muncă, ceea ce nu mă îndoiesc că le vei avea când ocaziunea se va prezenta. Gândește-te matur, dacă vrei să-ți jertfești viața unor studii aride dar pline de revelațiuni pentru Istoria și Limba română. Aș avea astfel fericirea să-ți călăuzesc primii pași în această carieră.“

Și scrisoarea lui sfârșia cu cuvintele: „Aș dori din suflet ca tu cel puțin să poți face ceea ce împrejurările nu mi-au îngăduit mie a realiza. Eu sânt acum prea bătrân ¹⁾ și prea mult încercat de greutățile vieții pentru a izbuti să devin ceva pe acest teren. Imi lipsesc ardoarea juvenilă, energia întărilor ani de studii universitare și, înainte de toate, o vedere ageră, ochi zdraveni cari să înfrunte bărbătește „talpa găștii“ limbilor orientale. Iată pentru ce aș dori ca tu, dacă cumva n'ai antipatie declarată împotriva studiilor lingvistice, să realizezi, să cauți a realiza acest vis al vieții mele.“ ²⁾

Hotărârea mea firește depindea, în primul rând, de posibilitatea materială. În privința aceasta, iată ce-mi scria dânsul într'o scrisoare următoare, două luni mai târziu: „Imi impun un adevărat sacrificiu, care îmi va fi cel mai scump din toate celelalte, dacă străduințele tale vor coresponde in-

¹⁾ Avea vârsta de 29 de ani.

²⁾ Intenția lui, la început, fusese de a se consacra studiului acestor limbi orientale.

tențiilor mele. Deși conștient de puținătatea mijloacelor de cari dispun, vreau să întrebuițez o parte din ele spre a te adăposti împotriva lipsurilor de întâia necesitate“.

Acest vis al vieții sale, în ciuda sacrificiilor făcute de dânsul, a fost din nenorocire împiedicat de a se realiza prin împotrivirea mentalității de atunci. Peripeșiile acestei sforțări zădărnice au fost consemnate de mine în AMINTIRI DIN VIAȚA MEA ¹⁾.

„Il y aura toujours dans notre nation polie de ces âmes qui tiendront du Goth et du Vandale“.

VOLTAIRE, Correspondance

III.

În iunie 1889 Lazăr Șăineanu se întoarce în țară. Hasdeu, maestrul său, ceru Ministerului Instrucțiunii pentru dânsul suplinirea „gratuită“ a catedrei sale dela Facultatea de Litere. Lecțiunea-i de deschidere trata un subiect cu totul nou. Ea apără în broșură sub titlul: LINGUISTICA CONTIMPORANĂ sau ȘCOALA NEO-GRAMATICALĂ (1890). Se caracteriza într’însa tendințele de atunci ale Linguisticii la lumina criticei nepărtinitoare. O parte din prelegerile ținute la Facultate formară volumul RAPORTURILE ÎNTRE GRAMATICĂ ȘI LOGICĂ (1891), lucrare de serioasă valoare științifică pe care profesorul Sayce, dela Universitatea din Oxford, doria s’o vadă tradusă în englezește.

„Dar cum eram sărac, scrie fratele meu, și nu puteam trăi numai din gloria ce radia asupra-mi ilustrul maestru, am cerut și o suplinire (de astă dată salariată) la o școală secundară.“ Ei bine! cine ar crede-o? Cu toată reputația ce-și crease, a întâmpinat o vie opoziție din partea secretarului-general al Ministerului, care amenința cu demisia în caz de numire. Din fericire, intervenția energică a lui Odobescu temperă

¹⁾ Carte ce va apare în curând.

accesul șovinist al indignatului secretar, și suplinirea fu acordată.

După ce tipări, ca profesor de limba latină la un gimnaziu, câteva manuale pentru uzul școlarilor, în conformitate cu ultimele metode (cari fură atacate cu furie de un oarecare N. Barbu, minte confuză și bolnavă, dar apreciate cu admirație de alții)¹⁾, Lazăr Șăineanu făcu să apară opera-i de seamă ISTORIA FILOLOGIEI ROMÂNE (1892), în care trecea în revistă momentele cele mai importante ale evoluției acestei discipline în țările române. În cercetarea lor el s'a călăuzit de principiul istoric, singurul care poate da o explicație unor fenomene de natură atât de variată. Cartea avu o a doua ediție în 1895, și astăzi, după 40 de ani, „câteva trăsături și lămuriri complimentare ar fi de ajuns să-i dea un caracter de actualitate“.

Deși născut în țară și cu merite științifice cari onorează o țară, Lazăr Șăineanu a trebuit să urce Calvarul încetățenirii ca orice profan. În necunoștința lui de oameni, era convins că dreptul de cetate, ce se acorda primului venit, nu se putea refuza aceluia care își consacră veghiile pentru înaintarea culturii naționale. Fără această încetățenire se expunea unei situații penibile de ilegalități neîntrerupte, și era în neputință de a-și continua activitatea. Făcu deci o cerere pe care o adresă Senatului, în 1889, și așteptă cu răbdare hotărîrea maturului Corp.

Până ce această hotărîre să devie fapt, între timp, se iviră multe și mari schimbări în situația didactică a frateului meu. Mai întâi, fu transferat dela catedra de latină dela gimnaziu la catedra de limba și literatura română dela liceul Lazăr. Apoi, o săptămână mai târziu, printr'o nouă adresă, se pomeni „în vederea cunoștințelor sale întinse în filologia română“, transferat dela acest liceu (unde nu apucase să funcționeze) la catedra de „Istoria și literatura Românilor până la Mihai-Viteazul“, ce fusese creată prin budget în anul acela, la Facultatea de Litere.

¹⁾ Între alții de Monseniorul Cizar, un mare admirator al lor.

Din acest moment începe pentru dânsul o serie de prigo-niri din pricina acestei catedre pe care n'o solicitase, ci îi fu-sese oferită. O campanie șovinistă împotriva lui, dusă în presă, printre studenți, printre profesorii universitari și de liceu, de către V. A. Urechia ¹⁾, campanie descrisă aiurea ²⁾, constrânse pe fratele meu să-și înainteze demisia, care fu primită de mi-nister (15 noemvrie 1890). Cu modul acesta, rămase fără nicio catedră, cea dela liceu fiind dată lui V. D. Păun.

Dar V. A. Urechia nu se opri aci. Ca senator (căci ce nu era în țara lui acest cumular?), el se face luntre și punte, și prin o serie de manopere (intrigi, calomnii în șoapte, ata-curi în presă), el aduce prin surprindere la ordinea zilei, pe baza unui Raport negativ (când toate Rapoartele Comisiunii erau în genere favorabile) cererea fratelui meu, și izbutește să stoarcă Senatului respingerea ei cu unanimitatea voturilor (79 din 81).

În presă, nici un ecou de protestare. Un singur regret, acela al M. S. Regelui, și o singură osândă, aceea a marelui Ko-gălniceanu. Și atâta tot.

Adevărata mângăiere la această ispravă a Senatului, fra-tele meu o găsi în activitatea științifică. „*Acolo, scrie dânsul, aflam întotdeauna un azil binefăcător în contra nedreptăților din afară. Și când cupa amărăciunilor amenința să debor-deze, o nouă brazdă pe câmpul imens al investigațiunii îmi procura iluzia că și pe această cale, modestă și tăcută, se poate contribui la gloria patriei...*“ ³⁾.

Fructul acestei activități, timp de trei ani, fu monumentala sa operă BASMELE ROMÂNE (1895), premiată și tipărită de Aca-demia română. E adevărat că opera fusese prezentată în ma-

¹⁾ „În fruntea celor ce au condus lupta, mai mult ascunsă, contra lui Șăineanu, stătea V. A. Ureche, un om despre care istoria și-a spus cuvântul chiar depe când era în viață: un ignorant și un farsor în disciplinele științifice, pe cari pretindea că le cultivă. Odată mai mult valoarea personală necontestată a căzut victimă intrigilor puse la adăpostul naționalismului“. (Iorgu Iordan, în „Viața Românească“, în articolul *Lazăr Șăineanu*, Aprilie, 1934, p. 46).

²⁾ Vezi „*O carieră filologică*“ (1901) de Lazăr Șăineanu.

³⁾ Op. cit., p. 15-13.

nuscris fără nume (numele figura într'un plic sigilat). La deschiderea plicului, câțiva academicieni speriați ar fi cerut să se voteze din nou, dar intervenția energetică a lui Hașdeu contribuă să înlătore această eventualitate. Mai târziu, după vreo 5 ani, când fratele meu avea să prezinte spre premieră o altă operă, însă *tipărită*, aceeași Academie va fi de astădată mai circumspectă și o va respinge.

Dar nici această valoroasă și bogat documentată lucrare, unică în literaturile din Europa, nu izbuti să dezarmeze pe vajnicii prigonitori ai fratelui meu, cum se va vedea numai decăt. Ce-i drept, mulțumită câtorva bărbați de inimă, ca generalul G. Manu, etc. și intervenției lui Hașdeu (care îi scrisese: „...*nu se va găsi un singur Român serios și imparțial, care să-ți conteste dreptul de demult meritat, de a fi cetățean român!*“), el izbutește în 1893 să treacă prin Cameră cu 76 voturi contra 20. Dar trebuia să mai treacă prin Senat. Aci, cum se știe, își avea feudul inefabilul V. A. Urechia. Acesta mai atrăsese de parte-i pe Dimitrie Sturdza (omul care nu vedea în juru-i decăt „trădări“, până ce-i ~~se~~ s'a înfundat cu propriul său fiu). Și ambii stâlpi ai Senatului se pregătiră de luptă. Cererea de încetățenire, venită la ordinea zilei în 14 aprilie 1895, în urma unei ieșiri furibunde a lui Urechia și a atitudinii fățiș ostentative în timpul votului a lui Dim. Sturdza ¹⁾, fu respinsă cu 61 bile negre contra 12 albe, de astă dată cu tot Raportul favorabil al Comisiunii.

Cine n'a asistat la debaterile Parlamentului din acea epocă fericită, în momentele debaterilor pentru indigenatul lui Lazăr Șăineanu, nu va putea să-și facă o idee de scenele ce se petreceau cu acel prilej, scene ce înjoseau demnitatea Parlamentului. Atacuri umilitoare, la cari fratele meu trebuia să asiste fără a putea riposta, apoi bucuria orgiacă a unora dintre reprezentanții Națiunii, cari votau contra de câte 2-3 ori sau aruncau în urna albă câte 2-3 bile negre deodată ²⁾. Și se proceda în felul acesta față de un om care își consacrase viața limbii și științei românești!

Amărit de atâtea mizerii, iar de alta simțindu-și vederea

¹⁾ și ²⁾ Op. cit., p. 29 și 25.

slăbită de istovirea muncă intelectuală, luă hotărîrea să plece pentru cîtva timp aiurea. O încurajare în aceste momente dureroase, îi veni dela fostul său magistru, Gaston Paris: „*Vous ne devez pas céder, îi scria el, il me semble impossible qu'on s'obstine à vous refuser une naturalisation que vous avez si brillamment méritée...*“ În străinătate, el căută să-și completeze cercetările științifice în vederea operei sale viitoare.

*„O politique, je te hais! Je te hais,
parce que tu es grossière, injuste...”*

A. DAUDET (după Ernest Daudet, în „*Mon frère et moi*“)

IV.

Intors în țară, în noembrie 1899, Lazăr Șăineanu izbutește, ca prin minune, și numai mulțumită inimosului senator C. G. Ioan, să treacă și prin furcile caudine ale Senatului, într'o zi când nu mai rămăsese în incintă decât un număr restrâns de senatori, cari îl cunoșteau după scrieri.

Și iată-l, înfârșit, *cetățean român!* După 10 ani de așteptări continue și de umiliri penibile, iată-l ajuns la limanul atîta timp dorit!...

Îl las să ne împărtășească el însuși impresiile vijelioase ce i-au cutropit inima în acea fericită clipă: „*Respiram acum cu nesațiu aerul acestei patrii, pe care o puteam în fine numi a mea. Parcă pieptul mi se lărgise și o lumină neobișnuită îmi inunda mințile. Misterele istoriei mi se revelau pe neașteptate și palpabilă îmi deveni relațiunea Romei antice cu nobila ei descendență: începusem a simți românește! O lume de idei și sentimente, un orizont imens se deschise ca prin farmec privirilor mele uimite. La ce mi-au folosit atîția ani de studiu și de muncă, când un singur moment fericit a fost deajuns să mă facă să pătrund așa de adânc în sufletul poporului român? Ha! deabia acum înțeleg, de ce toate problemele sociale se prezintă intelectului patriotic sub o lumină atît de justă! Acum pricep pînă și convulsunile lui Urechia și no-*

bila-i indignare în contra celor ce nu sânt mistuiți ca dânsul de focul sacru al cultului național!

Cine nu va simți din aceste rânduri, cu toată ironia ușoară ce le învălue, satisfacția omului de merit, atâta timp hârțuit, care se vede înfârșit, sub mantia cetățeanului, scăpat de umiliri penibile și la adăpostul unei situații lămurite? Totuș, vai! numai 24 de ore a durat această dulce iluziune... „*Rog pe biografiilei mele viitori, scria dânsul, nu cumva să uite a menționa acest eveniment extraordinar. Să se știe de toți, că serviciile mele aduse patriei n'au rămas fără o vrednică răsplată: 24 de ore am aparținut politicește naționalității române!*”

Intr'adevăr, factorii oculți ce steteau la pândă nu îngăduiră victimei să le scape din mână. Uniți cu Take Ionescu, și atrăgând de partea lor pe epicurianul avocat C. Dissescu, ei făuriră în toată graba un proiect de lege, a cărui votare o stoarseră Senatului. Prin acest vot se sancționa că o naturalizare nu putea fi valabilă decât dacă trecerea prin ambele Corpuri se efectuase în aceeaș sesiune parlamentară. Fratele meu, fiind admis de Cameră și Senat în sesiuni diferite (1893 și 1899), reintra, după ce a fost încetățenit deabinelea, prin acest vot ilegal, în masa celor fără patrie și fără drept de cetate. Bine înțeles că acest proiect de lege inuman fusese votat numai în vederea fratelui meu și că n'a fost aplicat ulterior nimănui, în aceeaș situație.

Și astfel, fostul „cetățean“ timp de 24 de ore, fu constrâns, prin călcarea flagrantă a legii și a legalității, să urce din nou Calvarul, întorcându-se la Cameră, care îi votase încetățenirea cu 6 ani înainte! Cine are un pic de sentiment de echitate în sufletul său nu va putea să nu se indigneze în fața acestui procedeu! Și totuș, presiunea instigatorilor asupra lui Dissescu a fost așa de intensă, că acesta n'a ținut seamă nici de voința expresă a M. S. Regelui, contrarie votării acelu proiect de lege cu totul ilegal ¹⁾.

Intre timp, ceata de instigatori se pregătea în umbră, în vederea loviturii decizive. Venirea la ordinea zilei, amănată mereu, avu loc în ultima zi a sesiunii parlamentare (3 aprilie

¹⁾ Op. cit., p. 45.

1900). Votul fu nul. Deci, amânare la toamnă, ad calendas graecas. Timp suficient în care modernii inchișitori aveau să se reculegă, să învenineze opinia publică, să corupă și conștiințele cele mai refractare.

Un prim succes, în această direcție, fu atragerea lui Hasdeu de partea lor. Bătrânul maestru, aruncând peste bord pe discipolul său favorit pe care până atunci îl ocrotise și apărase împotriva tuturor, îl atacă pe sub ascuns în „Apărarea națională“, alături de Urechia și de V. D. Păun (fapt ce mi-a fost comunicat ulterior de Dr. C. Istrate). Și, pentru a zădărnici, în eventualitatea unei încetățeniri, numirea fratelui meu la Universitate, el cere să fie trecut la pensie și, de convență cu Take Ionescu, pe atunci ministru, consimte la desființarea catedrei sale de filologie, singura la care putea aspira fostul său discipol.

Pe când aceste mașinațiuni și altele se unelteau împotriva lui, Lazăr Șăineanu, în mijlocul necazurilor de tot felul, lucra de zor la tipărirea monumentalei sale opere *INFLUENȚA ORIENTALĂ ASUPRA LIMBEI ȘI CULTUREI ROMÂNE* (apărută în 1900), operă în care „ne întâmpină o erudiție cu adevărat uimitoare“¹⁾ și a cărei pregătire îi consumase aproape 20 de ani din viață. În bunătaea sa nativă și în credința că răutatea omenească are un sfârșit, el își închipuia că această operă națională, care îmbrățișa trecutul poporului român în toată manifestarea-i culturală, avea însăfârșit să dezarmeze pe aprigii săi dușmani.

Prezentând Regelui această nouă lucrare, Maiestatea Sa binevoi din nou să-l asigure de reușită: „*D. Take Ionescu mi-a dat cuvântul său că te va trece. Du-te și spune-i că Eu te-am însărcinat să-i aduci aminte de cuvântul ce Mi-a dat*“. De altă parte, C. C. Arion, ministrul Instrucțiunii, acela care îl numise pe vremuri în baza meritelor la o catedră universitară, îi promise deasemenea tot concursul său, adăogând: „*e o anomalie să nu fii d-ta încă naturalizat!*“

Singur Take Ionescu era veșnic „intruvabil“. În timpul acesta, cum momentul repetării votului, rămas nul în sesiunea

¹⁾ Iorgu Iordan, Art. citat, pag. 51.

trecută, se apropia, o campanie din cele mai violente se deslănțui în foaia direct inspirată de Urechia împotriva fratelui meu. Și totuși votul, repetat în prima zi, fu iarăș nul. Rămase să se repete ziua următoare pentru a treia oară. De astă dată prigonitorii fură și mai „energici“. Reproduc: „*Ei făcură să circule, în chiar incinta Camerei o foaie volantă cu aceleași stereotipe și stupide provocări. Un june avocat Cihosky își făcu o glorie să anine acel pamflet de urna voturilor. Fiii Nababului, care prezida acea ședință memorabilă (15 dec. 1900), se postară dinaintea urnei îndemnând pe deputați să voteze contra. Alții votară de 2 ori contra mea spre a face căderea inevitabilă.*“ Și Take Ionescu, care își dăduse cuvântul de onoare Maiestății Sale, nicăirea!

În mijlocul unor agitații furtunoase, de ai fi crezut că țara e în primejdie, deabia se mai auzia glasul rațiunii și apelul la justiție invocat de ministrul C. C. Arion, de Panu și de alții. Și totuș, izbânda ar fi fost de partea fratelui meu, căci din fericire mai erau deputați destui cari îl susțineau, dacă unii fanatici n’ar fi înjosit demnitatea Camerei aruncând în urnă albă câte 2—3 bile negre sau votând de mai multe ori contra¹⁾. Triumful, negreșit, fu de partea fanaticismului. Aceeaș Cameră care, în 1893, îi votase naturalizarea cu 76 bile albe contra 20 negre, o respinse de astă dată, în 1900, cu 48 negre contra 45 albe. Și astfel cercul vișios, în care fratele meu se învârtea de 12 ani, s’a închis... pentru totdeauna.

Las, în această penibilă împrejurare, cuvântul însuș fratelui meu: „*Toți aceia cari sânt în curent cu progresele spiritului românesc în ultimele decenii, nu-mi vor contesta că am dat timp de 15 ani un exemplu, rar în țara noastră, de o continuă viață intelectuală. Și aceasta în mijlocul unor împrejurări cu totul nefavorabile; descurajat la tot pasul, cu o situațiune didactică șovăitoare și așteptând mereu să sune ora dreptății..., o expectativă ce amenința să devie perpetuă. Izolat în durerea mea, pe care o egala numai dorul de muncă, am fost pურurea ținta atacurilor celor mai nedemne, ce fiecare nouă sforțare din parte-mi părea a le provoca cu mai multă turbare, am*

¹⁾ Vezi ziarele de atunci, în special „Avântul“, 31 Dec. 1900.

fost obiectul unui adevărat bellum omnium contra unum. În mijlocul acestei vieți sbuciumate și amărite, am dat țării mele opere ca „Semasiologia“, „Istoria Filologiei române“, „Basmele române“, „Influența orientală“, etc., lucrări cari mi-ar fi putut crea o situație științifică onorabilă în orice țară cultă. Știința reclamă destule sacrificii din partea adepților ei, ca să mai fie nevoie de agitări și de pasiuni meschine. La noi, mai ales, unde munca intelectuală abia începe și unde emulațiunea științifică nici nu există, e un mare păcat să nu poată cineva aspira la liniște după atâta sbucium și să constate, cu disperarea în suflet, că, de pe urma nobilelor sale opintiri, nu s'a ales decât cu ură și cu venin...“¹⁾.

„Un grand homme opprimé doit nous faire rougir“.

VOLTAIRE, Tancréd.

V.

Respingerea sa definitivă dela cetățenie, care îi închidea astfel orice putință de trai, îl făcu să ia o hotărîre eroică: aceea de a părăsi țara sa de naștere pentru totdeauna și de a căuta aiurea un refugiu. Ceeace a contribuit și mai mult la grăbirea acestui pas, a fost și purtarea față de dânsul a Academiei Române. Prezentându-i spre premiare opera sa: **INFLUENȚA ORIENTALĂ...**, ca „o supremă dovadă de iubirea sa nestrămutată pentru poporul român și limba lui“, înalta Instituțiune găsi de cuviință s'o respingă²⁾, preferându-i o „Istorie a cailor“. Atidinea ei dușmănoasă, și în tot cazul neînțeleasă, față de această operă națională, cu totul impunătoare, „qui vivra autant que le roumain lui-même“, a pus vârf răbdării fratelui meu. Ar fi îndurat poate mai departe starea sa critică materială, insultele grosiere ale unei prese primitive, și atacurile furibunde ale mediocrităților intelectuale, cu speranța că toate

¹⁾ Op. cit., p. 50-51.

²⁾ Această operă, rezumată în franțuzește, a obținut la Paris premiul Volney și premiul Soc. de Linguistică în 1902.

acestea vor lua într-o zi sfârșit; dar atitudinea revoltătoare a înaltului Corp intelectual, obligat prin menirea sa a recunoaște și încuraja operele de știință, n'a putut-o suporta. Și atunci, în justa sa indignare, și convins că-și irosește zadarnic puterile într'un mediu ingrat, a plecat să se stabilească într'o țară unde oamenii de știință sânt apreciați și pot cel puțin trăi în tihnă.

Totuș, înainte de a pleca pentru totdeauna, Lazăr Șăineanu a socotit de datoria sa să expue într'un Memoriu ¹⁾, destinat țării și străinătății a cărei ospitalitate o cerea, peripețiile aventurii sale politice timp de 12 ani, concomitent cu evoluția sforțărilor sale pe terenul științei române. Acest Memoriu, scris obiectiv, deși cu pana muiată în sânge, va rămânea pentru viitorime un document viu de atitudinea dușmană a Parlamentului nostru din trecut față de unul din cei mai de seamă dintre fiii acestei țări. Plecând, fratele meu continua, în acele momente grave și decizive, să păstreze toată dragostea sa pământului pe care s'a născut cât și poporului român, a cărui limbă și cugetare au format obiectul veghiilor sale. „Căci poporul, scria el, nu poate și nu trebuie să fie făcut răspunzător pentru purtarea nevednică a unor politicieni rătăciți...; sufletul acestui popor a fost și s'a arătat întotdeauna generos și tolerant...“ Cât despre limba română, el scria: „Dacă îmi va fi dat să închid ochii pe pământul străinătății, cultul acestei limbi, căreia am consacrat entuziasmul tinereții și vigoarea maturității, mă va însoți pretutindenea și-mi va înlocui patria pierdută...“

Memoriul, deși distribuit în ajunul plecării revistelor și ziarelor, nu avu aproape niciun ecou. Afară de un entrefilet simpatice, pe pagina întâia, în „Epoca“ și de jubilarea delirândă a ziarului fanatic, nicio aluzie nicăiera. Un cuvânt de ordine im-

¹⁾ *O carieră filologică. (Istoricul unei împământeniri)*. Buc. 1901. — Din această broșură, zice d. Iorgu Iordan, prof. universitar, „aflăm nenumărate fapte, cari însemnează o adevărată pată pentru viața noastră publică depe la sfârșitul veacului trecut“. („Viața Românească“, Iunie 1934, pag. 46).

pusese Presei să tacă, și Presa a tăcut. Ce-i păsa acestei Prese de debaclul unui om de știință, asasinat de pleava șovinismului? Cel puțin „Apărarea națională“ a avut un merit: a fost francă. Căci, în becisnicia ei, a formulat un motiv, o teamă: „*de ar fi intrat Șăineanu în cetatea română, ar fi fost peirea noastră!*“ Iată un fapt concret. Desigur, mai bine peară unul decât o națiune întreagă! Vitejii dela organul în chestiune, scăpând țara dela o peire sigură, au binemeritat dela Patrie!

Dacă Presa noastră a preferat să tacă, pentru motive ce o privesc, în schimb cea din străinătate a acordat Memoriului oarecare importanță ocupându-se de el și veștejind impardonabila ilegalitate. Deasemenea el a produs senzație printre intelectuali (oameni de știință și literați), neobișnuiți cu așa călcări flagrante a demnității umane!

VI.

Activitatea lui Lazăr Șăineanu, în timpul șederii sale în țară, a fost cu deosebire fecundă. Pe lângă operele menționate până aci, cari constitue jaloane puternice în câmpul științei române, suficiente a consacra pe un om de știință, el a mai dat la lumină și altele, din cari mă mărginesc a cita: *STUDII FOLKLORICE* (1896), o reunire de 7 studii privitoare la domeniile literaturii populare în raporturile ei cu manifestările similare la popoarele învecinate; *ION ELIADE RĂDULESCU CA GRAMATIC ȘI FILOLOG* (1892), primul studiu aprofundat asupra unora din preocupările fundamentale ale fecundului scriitor din epoca renașterii naționale; însfârșit, *DICȚIONAR UNIVERSAL AL LIMBEI ROMÂNE* (1896), opera „didactică“ cea mai de seamă a fratelui meu.

Această din urmă lucrare, apărută în primă ediție acum 38 de ani, și ținută neîntrerupt la curent, până la ediția VI-a (1929), de însuș autorul ei, reprezintă o muncă fără preget și o îndelungată experiență. De pe când se afla încă pe băncile Universității, cum am arătat la început, fratele meu s'a îndelet-

nicit să adune materiale lexicale, cari cu timpul au fost considerabil sporite prin citiri numeroase în domeniul literaturii, constituind un adevărat tezaur lexical, ce i-a servit treptat în lucrările sale de erudiție filologică. De aci ideea de a publica, pentru uzul școalelor mai ales, primul dicționar al limbei române. Inovația acestei lucrări lexicografice consta în bogăția ei lexicală, în precizarea etimologică a cuvintelor, și în faptul că fiecare nuanță de termen era însoțită, și deci valorificată, cu câte un citat din scriitorii noștri de frunte.

Având în vedere noutatea lucrării, prima încercare în felul ei, cât și greutatea definirii exacte pentru întâia oară a atâtor termeni, era firesc să se străcoare pe ici pe colo și unele erori inevitabile. De aceste câteva erori se agățară unii adversari pentru a o ataca cu furie sau zeflemisi. Valoarea ei însă fu imparțial recunoscută de alții (ca D. Stoicănescu, Șuluț-Cârpenișanu, J.-U. Jarnik, Carageale). Autorul însuși a pus lucrurile la punct în răspunsul său „Cum se critică la noi în țară” (apărut în „Noua Revistă Română”, 1901).

Răspândit în zeci de mii de exemplare în toate țările locuite de Români, acest „Dicționar” a contribuit la formarea intelectuală a generației de tineri și a dat multor autodidacți puțința cultivării. Unul dintre aceștia, care s'a ilustrat ulterior în domeniul literaturii franceze, Panait Istrati, a descris în „Trecut și Viitor” (pagini autobiografice) impresiile puternice ce i-a lăsat contactul cu această lucrare în timpul adolescenței sale.

„Biblia aceasta, cum numește el „Dicționarul” lui Lazăr Șăineanu, avea să fie deacum încolo cartea sfântă a adolescenței mele, aceea pe care n'am mai lăsat-o din mână timp de zece ani, — avea să devie izvorul tuturor bucuriilor și surprizelor unei vieți de copil chinuit. Ea avea să fie, nu un „dicționar”, ci o amantă a copilăriei mele, o amantă-fecioară, care-ți atinge fruntea cu mâna și-ți alină durerile. Nicio oboseală, nicio maltratare, niciun gând negru, nimic n'avea să-mi mai învingă voința de a munci și suporta viața. Un om înfrânt (căpitan Mavromati) îmi pusese în mâini o comoară: fiecare pagină cuprindea o lume de cunoștinți; fiecare cuvânt, căutat, îmi deschidea orizonturi nebănuite. Uitam că voiam să caut tălmăcirea unui termen; uitam că timpul îmi era măsurat;

uitam de lume și de ticăloșiile ei, și alunecam dela un cuvânt la altul, dela o pagină la alta, dela o știință la altă știință, dela un univers de gânduri la alt univers de gânduri, mă îndopam în chip inconștient și nu ajungeam să mă mai satur. Chiar și vremea somnului o sacrificam, adesea, pe când colegii mei sfârșeau, în patul lor, ruși de trudă. Incovrigat sub o umbrelă deschisă, peste care mai aruncam și surtucul, ca să nu se vadă de afară licărlrea lumânării ce-mi pălpăia sub nas, citeam, citeam tot ce-mi cădea în mână, căutam în dicționar și-l ascundeam repede ca pe un tezaur“.

„Dicționarul universal al limbei române“ a fost, este și va rămânea și de aci înainte, în formatul lui modest, o operă capitală în domeniul lexicografiei românești. Din punctul de vedere material, el a fost până la moartea lui Lazăr Șăineanu, unica sa resursă serioasă alături de ajutorul permanent venit dela ai săi.

Ultima ediție, în special a VI-a, este precedată și de o foarte importantă *Introducere*, în care autorul cercetează, în 60 de pagini, dezvoltarea Limbei române în raporturile ei cu Istoria și Cultura națională.

*

Aceasta este, pe scurt, activitatea fratelui meu timp de 17 ani (1883—1890), în țara sa de naștere, activitate desfășurată în mijlocul unor prigoniri neîntrerupte, drept recunoștință pentru serviciile incontestabile ce i-a adus în domeniul științei.

II. – ÎN STRĂINĂȚATE

„Je resterai proscrit, voulant rester debout”.

VICTOR HUGO, *les Châtiments*.

I.

Apucând calea pribegiei, Lazăr Șăineanu a fost prin instinct condus spre Franța. El era departe, în acele momente critice, să prevadă că menirea sa va fi să aducă, în țara de adopțiune, servicii eminente filologiei franceze, și să consacre Casei lui Molière talentul fiicei sale.

Firește, primii ani ai stabilirii au fost ani de incertitudine și de dibuire, în cari expatriatul filolog își căuta un drum pentru orientarea activității sale viitoare. Dificultățile erau mari și aproape de neînving. La început, el luă hotărîrea să facă accesibile Francezilor rezultatele cercetărilor sale în domeniul limbei și literaturii populare române. Publică astfel, în diverse reviste, ca „Mélusine”, „la Tradition”, „Revue des Traditions populaires”, „Revue de l’histoire des Religions”, „Romania”, etc., o parte din studiile sale folklorice. Apoi, îndemnat de Gaston Paris, fostul său maestru, făcu să apară în „Revue internationale de Sociologie” și în „Romania” un rezumat al părții istorice și un altul al celei lingvistice al „INFLUENȚEI ORIENTALE”, operă care fusese respinsă dela premiere de către Academia Română. Aceste două rezumate ob-

ținură premiul Volney al Institutului Franței și premiul Societății de Linguistică.

Însărcinat a ține un curs „gratuit“ la Școala de Inalte Studii despre „Folklorul balcanic în raporturile sale cu miturile antice“, îl continuă timp de doi ani. Lecția sa de deschidere, „*l'Etat actuel des études de Folklore*“, apărută în „*Revue de synthèse historique*“ (1902) atrase, prin vederile ei originale în materie de psihologie populară, atenția deosebită a oamenilor de știință. Cu acest prilej, își propuse să remanieze în franțuzește BASMELE ROMÂNE. Dar, după lucrări preparatorii înaintate, renunță la această remaniere din două motive: întâi, fiindcă se convinsese că conservarea trăsăturilor tipice ale poveștilor românești era imposibilă în limba franceză; și al doilea, că studiile folklorice nu vor ajunge niciodată la rezultate pozitive, folklorul neputând constitui o disciplină propriu zisă.

Fiind dat caracterul iluzoriu al cercetărilor folklorice, Lazăr Șăineanu le părăsi cu totul. Dezorientat în această direcție, nu-i mai rămânea decât să continue cercetările în filologia românească. Dar, cum acest domeniu restrâns prezintă puțină importanță în ochii romaniștilor, iar pe de alta cum mijloacele bibliografice privitoare la dânsul lipsiau în bibliotecile din Paris, se văzu constrâns fără voia lui să renunțe și la acest domeniu. În niciun caz n'a făcut-o intenționat și ostentativ ¹⁾.

Ce era de făcut? În aceste momente de incertitudine și nesigur încă de altă direcție în orientarea spiritului său, fratele meu trecu printr'o criză acută de desperare. Din fericire, ea nu fu de lungă durată. Filologia romanică, și în special cea franceză, deșteptară cercetărilor sale vastele lor orizonturi, misterele lor încă nepătrunse până atunci. Se dădu trup și suflet studiului acestei noi discipline.

O dificultate însă serioasă se oferea. Cum să abordeze el, străinul, studiul istoric al limbei franceze care a preocupat atâția romaniști de seamă? și cum să-și însușiască el acel minunat instrument de exprimare, așa de nuanțat și de manierat, ce este limba franceză, a cărei precizie și finețe pu-

¹⁾ Vezi articolul „Lazăr Șăineanu“ de I. Iordan, în „*Viața Românească*“, Iunie, 1934.

țini străini și le pot asimila? Cine nu le posedă se expune, oricari i-ar fi aptitudinile, de multe ori la decepții. De altă parte, forțat de a adopta altă limbă, alte preocupări și altă mentalitate, a trebuit să facă volte-face cu tot trecutul lui. „*Cine poate spune dureroasele sforțări, scria el într'o scrisoare, ce presupune o asemenea transfigurare? Mi-au trebuit ani de zile spre a opera această schimbare la față, spre a transvaza în creierul meu rezultatele unei culturi incomparabil superioare*“.

Prima încercare în noua direcție a fost în domeniul etimologiei romanice. Însă, în loc de a se aventura în făgașurile bătute de înaintașii săi și de a jura „in verba magistri“, și-a propus, pe baza numeroaselor sale cercetări, să aducă vederi noi în câmpul învechit al rutinei și tradiției. Gestațiune laborioasă, în decursul căreia a trebuit să-și refacă întreaga sa educație filologică de până atunci. Ceeace n'a fost lucru tocmai ușor. După trei ani de muncă benedictină, prin biblioteci, el izbuti să dea la lumină fructul primelor sale concluzii sub titlul *LA CRÉATION MÉTAPHORIQUE EN FRANÇAIS ET EN ROMAN* (1905). Noutatea lucrării produse, cum e firesc, o rezistență furtunoasă printre romaniștii vechii școli. Anul următor, al doilea studiu, în aceeași direcție, avu o primire analoagă.

În aceste studii, autorul, izbit de uzul și abuzul reconstruirilor artificiale ale unei pretinse latine vulgare, a neglijării totale în stabilirea originii cuvintelor a principiului cronologic și a puterii creatoare a masselor populare, țintea să atragă atenția romaniștilor asupra unor noi izvoare de stabilire a etimologiei. Fără a ține seamă de atacuri, și convins de soliditatea principiilor sale, a continuat cercetările însă limitându-le la urmă numai la limba franceză, care dispune de o cronologie sigură și de resurse suficiente de documentare istorică. Chestiunea, reluată mai târziu pe un plan mai vast, avea să culmineze în opera monumentală, în 4 volume, *LES SOURCES INDIGÈNES DE L'ÉTYMOLOGIE FRANÇAISE*, apărută în ultimul deceniu al vieții sale, și care îi încoronează întreaga activitate.

Concomitent cu aceste studii de etimologie, o altă pre-

ocupare a lui Lazăr Șăineanu, pe acea vreme, a fost „Argotul francez“. Până atunci puțini se ocupase, și în mod neștiințific, cu această chestiune, socotită nedemnă de preocupările unui om de știință, părere împărtășită până și de un Gaston Paris. Departe de a fi de părerea generală, fratele meu văzu în studiul Argotului un subiect de înaltă importanță pentru știința franceză, și-l abordă cu entuziasm. Mai întâi, trebuia desțelinit terenul, prin restabilirea formei documentare a termenilor argotici, lucru la care nimeni nu se gândise și care cerea cercetări migăloase și nesfârșite. Apoi, lucru și mai anevoios, trebuia aplicat criteriul cronologic în cercetarea originii cuvintelor, precum și cel psihologic și cel sociologic în căutarea factorilor cari au contribuit la formațiunea lor. În tratarea acestor două aspecte, fratele meu a împins scrupulozitatea până la ultima limită. Despre aceasta, iată ce spune un critic. Asupra metodei: „*Avec patience et méthode, Sainéan rechercha les plus anciennes de ces copies, les transcrivit en s'accompagnant de toutes les précautions requises comme s'il s'agissait d'établir l'édition critique d'un grand classique*“. Asupra criteriilor: „*Grâce à un sens critique aigu, il tint compte de la psychologie particulière de ceux qui parlaient les jargons étudiés, il pénétra les intentions secrètes de ruse, d'ironie, de mépris, de sarcasme, facteurs qui interviennent si fréquemment dans ces langages. Aidé de la connaissance approfondie qu'il avait de tous les dialectes ou langues susceptibles d'influer sur le vocabulaire, il décela des origines insoupçonnées.*“¹⁾).

Rezultatele la cari a ajuns, după o muncă îndelungată, fură surprinzătoare, și anume: Argotul are o obârșie indigenă; e o limbă esențial metaforică; însfârșit, el s'a contopit definitiv, în a doua jumătate a secolului trecut, în limba parisiană vulgară. Au apărut asupra chestiunii: L'ARGOT ANCIEN (1907) și LES SOURCES DE L'ARGOT ANCIEN (1912), 2 volume. Prima lucrare obținu dela Institutul Franței premiul Volney, iar cealaltă premiul Saintour dela Academia franceză.

Despre prima, Meillet a spus: „*Après ce livre, l'étude scien-*

¹⁾ Vezi *le Mois*, juin-juillet, 1934.

tifique de l'Argot est fondée et l'ère des amateurs est finie." Iar Bourciez: „*Le livre de M. Sainéan reste une oeuvre méritoire et d'une vraie portée scientifique*“.

Despre cea de a doua, Meillet: „*Pour avoir fait un pareil livre, qui représente un travail considérable, M. Sainéan mérite la reconnaissance de tous ceux qui s'intéressent à la théorie des langues spéciales et à l'histoire du vocabulaire français.*“ Iar Montorgueil: „*C'est incontestablement le travail le plus judicieux, le plus méthodique et le plus complet qui ait été écrit sur cette difficile matière.*“

„Ils sont rares, de nos jours, les pionniers qui découvrent des terres nouvelles dans l'érudition...“

PLATTARD (Revue critique)

II.

Ocupat ani dearândul prin bibliotecile din Paris în direcția etimologică și în aceea a Argotului francez, ce-l absorbiau cu totul, fratele meu rămăsese aproape străin de o altă mișcare științifică, în jurul operei lui Rabelais, genialul scriitor al Renașterii, condusă de învățatul Abel Lefranc. Încă din 1903, ajutat de câțiva discipoli ai săi, acesta înființase „Societatea Studiilor rabelaisiene“ și o revistă cu acelaș nume, iar în 1907, grație generoasei liberalități a marquisei Arconati-Visconti, pusese bazele unei ediții monumentale a operei, care începu să apară în 1912.

Până atunci Lazăr Șăineanu adâncise limba franceză din Evul mediu; secolul al XVI-lea încă nu-l abordase, iar pe Rabelais nu-l cunoștea decât dintr'o citire vagă a operei sale. Mare i-a fost dar mirarea când, într'o zi, în 1906, la Biblioteca Universității, Abel Lefranc îl oprește și-i propune să colaboreze la revista lui. Și iată-l pe fratele meu cucerit pentru noua orientare a activității sale, ce cu timpul avea să devie covârșitoare pentru opera lui Rabelais. Până atunci ea nu

fusesse încă explorată filologic, tocmai în laturea-i cea mai importantă, adevărat ocean lexicologic ce trebuia desfelinit. Timp de 15 ani Șăineanu va lucra neîntrerupt la această impunătoare întreprindere, înavușind periodicile speciale și ediția critică a „Operei lui Rabelais“, cu studii și memorii cari vor avea drept rezultat opera-i capitală asupra limbii marelui scriitor.

Lexicul lui Rabelais, pe lângă că este foarte vast și complex, fiecare termen al lui corespunde unei realități tehnice sau științifice, marchează un moment important în evoluția spiritului național. Acest vocabular, aproape infinit, devine astfel o lume în care se oglindește întreaga viață a Renașterii sub aspectele ei cele mai diverse. Ce avea de făcut filologul? Mai întâi, trebuia transpus fiecare termen în mediul său special și apoi scos în evidență valoarea sa lingvistică și socială. Dar pentru a obține acest rezultat trebuia să se cerceteze principalii scriitori din secolii XV și XVI, pentru scoaterea în relief a originalității lui Rabelais sub raportul limbei, și să se recurgă, în luminarea vocabularului său, la multiplele izvoare ale filologiei și mai ales la dialectele regiunilor frecventate de dânsul și de cari a profitat. În al doilea rând, trebuia ca aceste rezultate să fie cercetate la lumina faptelor sociale din acel timp, să se arate strânsa legătură dintre ele și marea lor însemnătate pentru civilizația Renașterii. Muncă imensă și anevoioasă dinaintea căreia s'au dat în lături toți filologii.

Această enormă acumulare de fapte a produs următoarele opere:

1. — Contribuția sa la: *OEUVRES COMPLÈTES DE RABELAIS* (Edition critique, livres I et II, 1912—1922), și anume comentarea filologică a Edițiunii. Despre această contribuție, Bourciez (în „Revue critique“, 1914) spune: „*elle a été des plus considérables...*“

2. — *L'HISTOIRE NATURELLE ET LES BRANCHES CONNEXES DANS L'OEUVRE DE RABELAIS* (Paris, 1921, 450 pag.). Cum opera lui Rabelais abundă în noțiuni științifice de tot felul, printre cari cele de istorie naturală sânt cele mai numeroase, trebuiau relevate diferitele lor proveniențe și acordat fiecăruia

din aceste „fapte ale naturii“ locul său în mișcarea științifică a Renașterii. Meritul lui Lazăr Șăineanu este „de a fi cercetat numeroasele izvoare din cari s'a adăpat Rabelais, precizând filiațiunile și intermediarele lor; de a fi notificat împrumuturile pe cari geniul lui Rabelais le-a reînnoit, precum și contribuțiile imensei sale curiozități și a viziunii sale, clară și puternică totdeodată“. Aplicând metoda realistă care consideră faptele în ambianța lor istorică și socială, autorul le-a studiat la lumina documentelor timpului și a vieții sociale de atunci, ceea ce le dă un deosebit interes. D-rul Paul Delaunay scrie despre ea: „*Je signale ce livre comme une mine de renseignements indispensables non seulement aux littérateurs, mais encore aux historiens des sciences naturelles et médicales.*“

3. — LA LANGUE DE RABELAIS, 2 vol. (508 și 580 pag.), 1922—1923. După 15 ani de lucrări pregătitoare în direcția aceasta, Lazăr Șăineanu a încercat să facă pentru Rabelais ceea ce nu s'a făcut încă nici pentru Dante nici pentru Shakespeare. Fiecare din faptele lingvistice ale operei rabelaisiene, transpus în timpul și mediul său, este cercetat în această lucrare în raport cu progresul social și cu starea intelectuală a națiunii. Primul volum prezintă societatea franceză din epoca Renașterii, după trăsăturile împrumutate din opera marelui scriitor, căci el a izbutit să redea, în termeni fericiți, achizițiile acestei epoci, una din cele mai fecunde pentru spiritul omenesc. Sub acest raport, filologia rabelaisiană este inseparabilă de istoria civilizațiunii acestei epoci. Al doilea volum înfățișează limba și vocabularul lui Rabelais sub întreitul aspect: lingvistic, psihologic și imaginativ, și tinde a dovedi obârșia indigenă a majorității terminologiei. Unele capitole, ca nomenclatura nautică și a pescuitului, studiate pentru prima oară de dânsul, sub raportul istoric, social și etimologic, sau ca terminologia artelor și meseriilor, abundă în creațiuni indigene, dovadă de sursele nesleite ale spiritului popular care știe să varieze la infinit nomenclatura lucrurilor ce-l preocupă statornic.

Ambele volume, vastă sinteză a idiomului național în prima jumătate a secolului al XVI-lea, constituie un monument ridi-

cat științei filologice franceze. Academia franceză a acordat acestei opere premiul Saintour.

Plattard (în „Revue critique“) spune că „*elle abonde en résultats neufs*“. Și adaugă: „*ils sont rares, de nos jours, les pionniers qui découvrent des terres nouvelles dans l'érudition et s'obstinent pendant plusieurs lustres à les défricher; il serait injuste de leur marchander notre gratitude*“. Dubeux (în „Revue des Cours et Conférences“): „*Cet ouvrage est un véritable monument de conscience et d'érudition*“. Iar Mario Roques (în „Romania“): „*Depuis que M. Sainéan s'est attaché à étudier l'histoire du français, il nous a donné ce que nous avons de plus précis et de plus solide pour la connaissance de l'Argot. Par le présent ouvrage, préparé par de nombreuses publications antérieures, et par la rédaction du commentaire lexicologique de Rabelais pour l'Édition A. Lefranc, M. Sainéan s'est acquis un nouveau titre aussi durable et plus éclatant encore à la reconnaissance de tous les philologues et de tous les lettrés*“.

4. — PROBLÈMES LITTÉRAIRES DU XVI-e SIÈCLE (Paris, 1927). În această lucrare autorul studiază rând pe rând trei probleme de ordin literar cari au preocupat, de trei veacuri încoace, curiozitatea cercetătorilor. Pregătirea lui cu totul specială îi dădea putința să le abordeze cu succes. În primul rând „le Cinquième livre“, pe care unii îl atribuie lui Rabelais, iar alții i-l tăgăduesc. Spre a elucida această chestiune controversată, el face apel la critica textelor, la filologie și la istoria literară. Precizând interpolările, puțin numeroase, și făcând să reiasă autenticitatea părților esențiale, ajunge să prezinte problema sub o lumină favorabilă paternității lui Rabelais. A doua problemă, referitoare la paternitatea faimosului „Moyen de parvenir“, atribuită lui Béroalde de Verville, autorul o rezolvă, după un studiu aprofundat al izvoarelor lingvistice și literare, în sensul că opera în chestiune nu poate fi atribuită aceluși scriitor mediocru. În ce privește „Les joyeux Devis“, autorul combate victorios obiecțiile făcute contra paternității lui Bonaventure Des Périers asupra acestei opere. „*Ce remarquable travail, zice un critic, est une contribution importante à l'étude des conteurs du XVI-e siècle, de leur vocabulaire,*

des sources qu'ils ont utilisées". (Schneegans, în „Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg“, 1 février 1929).

5. — L'INFLUENCE ET LA RÉPUTATION DE RABELAIS (Paris, 1929). Autorul urmărește aci, dealungul celor patru veacuri, influența considerabilă ce a exersat genialul scriitor asupra contemporanilor și urmașilor săi, pe de o parte prin interpreții operei sale (comentatori și traducători, biografi și critici), iar pe de alta prin cititorii și imitatorii săi (naratori și esești, scriitori burlești și satirici, poeți și dramaturgi, istorici și moralisti, polemisti și pamfletari, libertini și erudiți). Influența lui Rabelais, contestată odinioară de un critic ca Brunetière, este astfel urmărită de autor în timp și în spațiu, în Franța și în țările europene, mai ales în Germania și în Anglia. Istoria literară cunoaște puține nume ilustre cari să se fi bucurat de un prestigiu așa de mare ca Rabelais.

„Vous serez un de ceux par qui la philologie vivante et scientifique en même temps aura été restaurée”.

F. BRUNOT

III.

Cercetările întreprinse de fratele meu în direcția Argotului vechiu, îl conduseră cu timpul la cercetările privitoare la dialectele provinciale și la limba populară parisiană. Pe măsură ce ele înaintau, a căpătat convingerea că termenii de argot au pătruns din ce în ce mai intens în limba populară a Capitalei, unde au găsit un ultim refugiu. Stocului considerabil de contribuții ale claselor din afara societății (hoți, calici, vagabonzi, saltimbaci, prostituate) i se adăogară cu timpul, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, contribuțiile nu mai puțin importante ale claselor profesionale, precum și cele ale provincialilor ce veneau la Paris din toate colțurile Franței.

Limba populară parisiană își văzu astfel vocabularul îmbogățindu-se la infinit, și devenind de zece ori mai numeros

de cum fusese la începutul secolului al XIX-lea, odată cu înlesnirile de comunicații și cu venirile dese în contact unele cu altele ale masselor. Ceva mai mult. Tezaurul metaforic al limbii parisiene deveni inepuizabil, prin faptul că vorbirile speciale și tehnice ale soldaților, marinariilor, meseriașilor îi aduseră un îmbelșugat seceriș de imagini pitorești și surprinzătoare. Înfârșit, ascendentul excepțional ce-l luă Parisul asupra provinciei făcu ca graiul parisian să se răspândească în toată țara. Constatarea că, dela 1850 încoace, argotul hoșilor, până atunci divergent, s'a contopit treptat cu graiul parisian, în așa fel că, astăzi, apașul și muncitorul se servesc de acelaș grai popular, este unul din rezultatele cele mai pozitive ale numeroaselor cercetări ale fratelui meu în această direcție.

Faptul acesta din urmă, de importanță lingvistică și socială totdeodată, a dat graiului parisian un caracter aparte și cu totul diferit de ceea ce fusese în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pătrunderea jargonului hoșilor în graiul capitalei i-a mărit foarte mult fondul lexicologic, dându-i în acelaș timp un colorit și relief mai puternice. Dar de aci nu urmează că Parisienii de astăzi „vorbesc ca Apașii“, exagerație pe care fratele meu n'a afirmat-o niciodată, ci că „toți Parisienii din clasele de jos“ (muncitori, soldați, marinari, coșcari, hoși) vorbesc azi aceeaș limbă, puternic impregnată de termeni din vechiul jargon. Meritul autorului stă în faptul de a fi stabilit pe baze solid documentate edificiul graiului parisian, și în metoda lingvistică, istorică și sociologică, ce a aplicat pentru prima oară studiului vocabularului ei. Cartea apăru sub titlul: *LE LANGAGE PARISIEN AU XIX-e SIÈCLE* (1920). Institutul Franței îi acordă premiul Volney.

Privitor la această operă, F. Brunot îi scria: „*Quelle mine vous nous ouvrez et à multiples galeries!... Vous serez un de ceux par qui la philologie vivante et scientifique en même temps aura été restaurée*“. Arthur Chuquet (în „*Revue critique d'histoire et de littérature*“, 1 april, 1921): „*Excellent livre... qui témoigne d'un labeur infini, d'un vaste savoir, d'une très vive sagacité. Il faut louer hautement, outre la science de l'auteur, sa méthode, sa critique... Nous félicitons M. Sainéan d'avoir consacré son temps à de si profondes et heureuses investiga-*

tions. Il offre son livre à la France, sa patrie intellectuelle, et avec nous, tous les Français l'assureront de leur reconnaissance." Iar A. Meillet (în „Bulletin de Linguistique“): „Il ne faut pas oublier qu'il (Sainéan) est à peu près le seul à étudier l'histoire du vocabulaire populaire en français moderne et que si un étranger, obligé de quitter son pays où les moyens de travailler lui étaient refusés, n'était venu en France où il tente d'accomplir cette tâche, on saurait à peine qu'elle existe, on n'en apercevrait ni l'importance, ni la méthode, ni l'extrême difficulté.“

Cu opt ani înainte, în timpul războiului mondial, fratele meu, izbit de fenomenele de transformare lingvistică din tranșee, a publicat un articol în ziarul „le Temps“ (29 martie, 1935), sub titlul „LA LANGUE ET LA GRANDE GUERRE“. Primind apoi numeroase scrisori dela înșiși luptătorii din tranșee, cari îi oferiră noi constatări și material suficient pentru un volum, eș publică L'ARGOT DES TRANCHÉES. După autor, argotul acesta nu e decât un fragment din graiul parisian în care s'au contopit toate vorbirile provinciale și profesioniste. Cu acest volum se termină vasta anchetă întreprinsă de fratele meu în această direcție.

„Opera lui Sainéan face epocă în domeniul Etimologiei“.

G. ROHLFS

IV.

Cum s'a putut vedea până acum, din toate lucrările sale, un principiu statornic l'a călăuzit pe Lazăr Șăineanu, a cărui realizare constituie unul din marile sale merite. Și anume principiul, că o bună parte a vocabularului limbii își are obârșia în izvoarele înșeși ale limbii, și că ea nu trebuie căutată aiurea, pe căi fictive. Bunăoară, pe când înaintea cercetărilor sale, termenii argotului vechiu erau socotiți ca provenind din idiome îndepărtate (limba bască, țigănească, greacă și ebraică), La-

zăr Șăineanu, cel dintâi, a demonstrat că ei își au origina în fondul indigen. Tot așa a dovedit că graiul parisian, cu excepția câtorva termeni, împrumutați din țările limitrofe, este de origine indigenă. Până și în „la Langue de Rabelais“ a constatat că adevăratele izvoare de îmbogățire ale limbii aparțin, fie creațiunii populare prin termenii proveniți din sfera artelor și meseriilor, fie aporturilor lexicologice ale diverselor provincii bătătorite de Rabelais. Insfârșit, acest principiu el l'a aplicat încă dela început în cercetările sale în domeniul limbilor romanice, în LA CRÉATION MÉTAPHORIQUE (1905—1907), lucrare despre care am vorbit aiurea. Dar cum terenul abordat fusese prea vast și alăturările de multe ori dubioase, încercările sale n'au dat atunci rezultatul ținut de autor.

Convins totuș de soliditatea acestui principiu, fratele meu, departe de a se descuraja, a continuat cercetările cu o rigoare științifică absolută, limitându-le însă numai la limba franceză, singura limbă romanică ce oferă o cronologie sigură și resurse suficiente de documentare istorică. Să vedem, înainte de a vorbi de rezultatele la care a ajuns Lazăr Șăineanu, care a fost principiul conducător al romaniștilor până astăzi asupra chestiunii.

În cercetarea originii termenilor limbii franceze, romaniștii și erudiții au pus la contribuție toate idiomele ambiante: limba latină, greacă antică, celtica, dialectele germanice, etc. Cum însă cuvintele cele mai interesante și mai pitorești ale limbii rezistau energic unor asemenea proveniențe externe, romaniștii au recurs la un expedient ciudat: au reconstruit un tip fictiv de latină vulgară a grupului romanic, pe care aplicându-l au obținut un întreg vocabular de pură fantazie, izvor nesecat de rătăcirii etimologice. Procedând „în abstracto“, ei n'au ținut seamă de limba franceză însăși, de evoluția ei internă, de elaborarea ei psihologică, de contribuția claselor vii ale națiunii, de colaborarea constantă a masselor populare și de nemărginitele lor resurse imaginative.

Această concepție greșită a Etimologiei curente trebuia scoasă din uz, și înlocuită cu una care să pornească dela realități vii, dela puterea creatoare nesleită ce însuflețește poporul vorbind această limbă. Acest rol important a fost rezervat

lui Lazăr Șăineanu. După 20 de ani de cercetări și meditări continue, el a dat la lumină, în această direcție, primele două volume din opera-i capitală: LES SOURCES INDIGÈNES DE L'ÉTYMOLOGIE FRANÇAISE (Tome I, „Nouvelles perspectives“. — Tome II, „Réalités et Images“). Paris, 1925.

Cum a procedat autorul acestei opere monumentale, se va vedea numaidecât. Mai întâi, a introdus în cercetările sale criteriile cronologic, geografic și sociologic, după cari fiecare cuvânt, ca și fiecare individ, avându-și starea lui civilă, se cere a se ști data aproximativă a apariției sale, regiunea de unde a pornit, clasa socială care s'a servit de el, și evoluția sa treptată; — date preliminare indispensabile cercetării originii cuvintelor. De vreme ce romaniștii, neținând seama de aceste criterii, au aruncat toate cuvintele, vechi sau noi, în aceeaș balanță, trăgându-le fără distincție dintr'un idiom latin vulgar făurit de ei înșiși, pentru nevoia cauzei lor.

În al doilea rând, aplicând criteriul psihologic, autorul a studiat anumitele condiții de naștere și de evoluție a cuvintelor, pe cari romaniștii le-au ignorat sistematic. Așa, de pildă, *metafora lingvistică* care a dat limbii contribuțiile cele mai variate, cele mai vii și cele mai colorate. Apoi, *creațiunea spontană*, reprezentată prin limbajul copilăresc și cel imitativ, creațiune pe care autorul o îmbrățișează pentru întâia oară în opera sa, în evoluția ei integrală în timp și în spațiu. O altă direcție încă neexplorată, *concordanțele semantice*, aruncă și ele o lumină neașteptată asupra asociațiilor de idei, cari se găsesc la baza multor probleme lexicologice. De altă parte, *vederile sintetice* scot în relief multiplele puncte de vedere, cari au prezidat la nomenclatura vulgară a animalelor domestice, a florei indigene, etc. Acestor factori determinanți le-a adăugat „tradițiile populare, dialectele și limbile speciale” cari întregesc, rând pe rând, acest ansamblu de cercetări și dovedesc nesleita fecunditate a spiritului popular.

Ei bine! de toți acești factori importanți și vitali în crearea cuvintelor, romaniștii n'au ținut deloc seamă preferând să le substituie o latinitate superfluă, suspectă sau curat imaginară. Concepție subiectivă și strâmtă, cu atât mai ne la locul ei cu cât e vorba aici, nu de limbi moarte, ci de idiome în plină vi-

talitate, creatoare prin excelență. Au neglijat tocmai creațiunea populară, așa de fecundă, variată și multiplă, care, prin aspectele ei diferite, este menită să fecundeze cercetările etimologice, indicând căi noi larg deschise și luminoase.

Cum dintre limbile romanice, franceza ocupă un loc de frunte prin forța-i fecundătoare, prin cuvintele-i evocatoare și prin termenii ei plini de imagini, studiul evoluției ei în timp și în spațiu a permis fratelui meu să supue unui control riguros „restituirile ipotetice“ ale etimologiei curente, să arate inanitatea și subiectivitatea ei, și, călăuzit de factorii mai sus pomeniți, să scoată în evidență izvoarele indigene ale acestei limbi. Substituind acelor fantome lexicologice, realitățile lingvistice pomenite, Lazăr Șăineanu a readus „disciplina abstracțiunii și a vidului“ la realitate și la viață.

Iată marea operă săvârșită de dânsul în domeniul Etimologiei. Dar, pentru a ajunge aci, câte cercetări nesfârșite și îndelungate timp de 30 de ani! „*Materialele mele*, zice autorul, *au fost literalmente adunate cu sudoarea frunții mele*“. Într-adevăr, puțin lucru este să urmărești atâta timp evoluția limbei franceze în tot ce a produs Evul mediu și Renașterea! În privința aceasta nimeni poate, în Franța, n'a studiat-o mai profund și mai amănunțit ca dânsul.

Pentru savanți, opera aceasta a fost o sguuitoare revelație. Critica științifică a primit-o cu entuziasm. Citez câteva aprecieri:

Profesorul Riegler (în „Die Neuern Sprachen“, t. XXXIV, 1926): „*Se poate afirma că niciun învățat până astăzi nu ne-a făcut să pătrundem așa de adânc în inteligența populară. De abia acum ne dăm seama cât de mult etimologiștii au ignorat vitalitatea limbii. Un aer curat pătrunde în cabinetul savantului. Penibilele reconstrucții de „tipuri“ dispar ca prin farmec. Cartea lui Sainéan e într-adevăr o reacțiune a bunului simț împotriva unei erudiții pretențioase și superflue. Această lucrare are asupra cititorului o influență binefăcătoare, liberându-l de rutină și îmboldindu-l în calea realităților lingvistice. Se poate prezice operei sale că va exersa o acțiune fecundă asupra dezvoltării filologiei romanice*“.

Romanistul englez, F.-S. Shears (în „The Modern Language Review”, t. XXII: „LES SOURCES INDIGÈNES” sânt o operă magistrală... Ele constituie publicațiunea cea mai însemnată asupra lexicografiei franceze din ultimele decenii.

Prof. Gerhard Rohlfs (în „Zeitschrift für französische Sprache“, t. XLIX, 1926): „Opera lui Sainéan face epocă în domeniul Etimologiei. Ea constituie o reacțiune binefăcătoare împotriva procedurilor savante de reconstruire a romaniștilor. Ea pune forțele creatoare ale limbii în centrul oricărui investigații etimologice. Dicționarele etimologice în curs de publicare vor trebui să ție seamă în modul cel mai larg de prețioasele cercetări ale autorului, altminteri riscă să rămâe înapoiate dela apariția lor”.

Însfârșit, romanistul Leo Spitzer (în „Litteraturblatt für romanische und germanische Philologie“, 1927, col. 27-36): „Această operă constituie o dată marcantă în domeniul cercetărilor etimologice ale romaniștilor; ea dă o nouă orientare metodelor actuale pentru a explica originile cuvintelor. Scrisă cu o strictă obiectivitate, opera-i urmărește cu o calmă ironie șovăirile și contradicțiile metodei etimologice curente, a căror fragilitate o demonstrează cu ajutorul unor materiale de o bogăție uimitoare. Citirea ei exercită o acțiune liberatoare și copleșitoare totdeodată: liberatoare, prin străduința neobosită cu care autorul descoperă insuficiențele cercetărilor actuale; copleșitoare, prin scoaterea la iveală a numeroaselor erori împărțite de generații întregi (printre cari și a noastră)... Autorul trece într-o revistă critică pe reprezentanții cei mai de frunte ai metodei reconstructive; pe un Meyer Lübke, pe un Schuchardt, făcând pretutindenea să reiasă etimologiile lor artificiale și ușurința deplorabilă cu care dânsii admit entitățile verbale. Călăuzit de autor, îi cade cuiva ceața depe ochi: toate dicționarele etimologice vor trebui să-și revizuiască articolele, ținând seama de părerile sale”.

Continuând mai departe, criticul spune: „Într’adevăr, în opera lui Sainéan dăm de o franceză vie și renovatoare, iar nu de o franceză moartă și deja cristalizată. Filologia romanică nu-și va mai pierde timpul a se adăpa la izvoarele de mult secate ale graiului; mulțumită autorului, investigatorul

va putea descinde în mijlocul acestor resurse deapurarea împropătându-se și a se înviora la acest izvor nesleit al sufletului național. Opera lui Sainéan constituie o frumoasă încoronare a unei activități filologice de peste un sfert de secol“.

Cititorul va fi observat aci, desigur, lipsa părerilor critice franceze, față de această operă monumentală a fratelui meu, consacrată limbei franceze. Lipsa această este însă explicabilă. A fost un cuvânt de ordine dat de Thomas, romanistul „reconstruirii artificiale“, ale cărui etimologii șubrede au fost spulberate prin noua orientare etimologică inaugurată de Lazăr Șăineanu. Și critica, neputând dovedi contrariul, a preferat să păstreze tăcerea. Deci, nimic nou sub soare, nici măcar în Franța. Și totuș, în ciuda vremelnicej tăceri, opera această, sinteză intelectuală a unei vieți întregi, prin orizonturile vaste și perspectivele noi ce deschide Etimologiei franceze și celei romanice, constituie un monument pentru știința europeană. Și în deosebi pentru cea franceză.

„Et son trop de lumière importunant les yeux,
De ses propres amis lui fait des envieux“.

BOILEAU, *Eptres*.

V.

Un al treilea volum, cu subtitlul „RECHERCHES COMPLÉMENTAIRES“, apărut în 1930, reia chestiunea pe baza a noi și numeroase cercetări, după aceleași criterii cunoscute, scoțând și mai puternic în evidență origina indigenă a unei părți a vocabularului limbei franceze și inanitatea reconstruirilor fictive de „tipuri“ (latine vulgare, celtice, francice), ce nu țin seama de niciun criteriu. Cu atât mai mult, cu cât procedeul arbitrar reconstructiv amenința, cu Meyer Lübke care l-a împins până la ultima limită, să ia proporții uluitoare.

Odată cu apariția acestui al treilea volum, care avea să fie ultimul, fratele meu îmi scria: „*Enfin, voilà debout l'oeuvre à*

laquelle je me suis attelé depuis tant d'années. Je ne saurais ne pas en retirer un sentiment de satisfaction. Quelle qu'en soit la valeur, je suis fier d'avoir pu, au prix d'efforts acharnés, réaliser entièrement le programme de mon activité philologique. Si aucun de mes objectifs, d'ordre social et matériel, n'a pu être atteint, ni dans le pays ni ici, au moins la tâche intellectuelle, dans toute son ampleur, la voilà loyalement réalisée."

Aceeaș idee revine și în Prefața volumului: *„L'apparition de ce volume qui coïncide avec le soixante-dixième anniversaire de son auteur, constitue en même temps le terme d'une activité d'un demi-siècle mise au service de la philologie romane. Puisse ce long effort contribuer à l'avancement d'une science, à laquelle j'ai voué la plus grande partie de ma vie!"*

Ca și primele două volume ale acestei opere monumentale, acest al treilea volum fu trecut și el sub tăcere de critica franceză. Mirat de atmosfera aceasta de rezervă, rugai pe fratele meu să mi-o explice. Iată ce-mi răspunse el: *„En fait, ici, sous le rapport social, après une trentaine d'années d'activité désintéressée au service de la science française, je reste toujours l'intrus. La seule chose qui compte, ici comme ailleurs, c'est d'appartenir au corps universitaire ou d'être membre de l'Institut. Aussi, depuis la publication des SOURCES INDIGÈNES, le vide s'est élargi autour de moi. Aucune revue scientifique, „Romania“, „Revue critique“, „Journal des Savants“, n'a donné un compte-rendu de cet ouvrage capital. N'en pouvant dire du mal, les spécialistes ont préféré s'abstenir, et cela pour faire chorus avec Thomas... Mais tout cela n'est pour moi qu'un stimulant de plus. On verra, dans ce troisième et dernier volume, que je relève le gant un peu partout et ne cesse un instant de rendre service à la science. Peu de romanistes de notre temps ont réalisé une oeuvre philologique aussi vaste que la mienne. J'ai la conscience tranquille d'avoir pu mener à bout le programme complet de mes aspirations scientifiques. Cette idée d'en approcher le terme me donne une grande satisfaction, autrement précieuse que celle d'une manifestation publique ou d'un article de journal."*

Odată cu publicarea acestui al treilea volum, Lazăr Șăi-

neanu luase hotărîrea fermă de a nu mai publica nimic de aci înainte, și de a-și consacra restul vieții revizuirii culturii sale personale: „Nu sânt niciodată atât de mulțumit, scria el, decât atunci când pot citi și mai ales reciti pe unii poeți, istorici sau cugetători cari au reținut întotdeauna atenția mea.“ Dar aceasta nu însemnează că el renunțase implicit la preocupările sale de ordin științific, cărora se jertfise până atunci. Le va continua deci, „*mais sans arrière-pensée de publicité.*“

„Le travail est pour moi une nécessité vitale: aussi je m’y plonge infatigablement, je m’y donne tout entier.“

L. S., Lettres.

VI.

Cu toată hotărîrea fermă ce luase de a nu mai lucra nimic în vederea publicității, fratele meu, câteva luni mai târziu, mă informa că a pregătit o serie de articole în jurul operei sale capitale. „*Ces Mélanges étymologiques, îmi scria el, sont destinés à mettre en relief les résultats déjà obtenus ou d’éclaircir certains points de doctrine. Je constate avec satisfaction que ce nouveau sondage témoigne de la fécondité des ressources inépuisables que j’ai fait valoir.*“

Patru luni mai târziu (1931): „*J’ai beaucoup travaillé dans le dernier temps. Bien que ma résolution de ne plus publier des volumes soit irrévocable, les matériaux et les idées générales accumulés dans mes trois volumes des „Sources indigènes“ suffisent à solliciter des recherches complémentaires. Celles-ci fourniront la matière à un certain nombre d’articles de Revue.*“

Iar în februarie, anul următor (1932), scria: „*Je suis absorbé par mes recherches. Mon futur ouvrage m’occupera encore longtemps, et peut-être le reste de ma vie, tellement la matière est inépuisable. Les résultats obtenus m’y encouragent et, bien que la réaction officielle continue à être assez*

forte, je me crois d'autant plus obligé à persévérer dans ma voie que je crois la bonne. J'ai allégrement travaillé dans le dernier temps et les matériaux s'accumulent. Il y aura peut-être, pour l'année prochaine, un nouveau volume en préparation. Mais je me propose d'attendre et de ruminer mûrement et à loisir les matériaux mis en oeuvre. L'essentiel, c'est d'avancer dans cette voie de recherches qui me passionnent et m'entretiennent la vigueur intellectuelle“.

In octomvrie, acelaș an: „*Je l'avais parlé d'une série de recherches complémentaires autour de mon dernier ouvrage. Elles ont abouti à un volume qui paraîtra probablement dans un ou deux ans.*

Un an mai târziu, în septemvrie (1933): „*J'ai beaucoup travaillé, depuis ton départ, pour donner les dernières retouches à mon ouvrage ÉTUDES D'ÉTYMOLOGIE FRANÇAISE ET ROMANE. Ce sera le couronnement de mes „Sources indigènes“. Quant à son apparition, j'espère pouvoir t'en dire quelque chose de précis vers la fin de l'année.“*

In ianuarie 1934, el mă anunță că volumul va apărea în „Biblioteca lingvistică“, condusa de G. Bertoni, în urma ofertei acestuia, chiar în cursul aceluia an. Corecturile începură luna următoare. Aceste corecturi ale unei cărți franceze, zețuită de lucrători italieni, îl obosiră peste măsură pe fratele meu.

La 27 aprilie, îmi scria: „*On voit bien, à la promptitude de tes répliques, que tu es maître de ton temps. Hélas! ce n'est pas mon cas, du moins pour quelques mois encore, autant que dureront les multiples épreuves typographiques... Il y a là de quoi décourager le plus intrépide. Ce qui me console, dans cette aventure, c'est que la présentation sous presse, comme caractères et papier, est vraiment belle. Ce sera, à coup sûr, le plus joliment imprimé de mes ouvrages¹⁾. Tant mieux! Encore une fois, ne m'en tiens pas rigueur si ma correspondance laisse à désirer. La correction des épreuves m'excède. J'en suis débordé.*

A fost ultima lui scrisoare.

1) Volumul acesta va apare în luna Martie.

„Je bénis la Providence de m'avoir permis d'user mes yeux, jusqu'au bout, au service de la France et de la Science“.

L. S., Histoire de mes ouvrages

VII.

Munca aceasta oșobitoare i-a fost fatală. Agravându-i-se prostatita de care suferia de mult, și pe care o neglijase în anii din urmă, fratele meu consimți să fie supus unei operații chirurgicale. Depuse pe biuroș condeiuș cu care lucruse până'n ultimul moment, și se lăsă să fie dus la Sanatoriu. El pleca cu convingerea fermă că se va întoarce în curând vindecat și că își va relua lucrul cu noi puteri de muncă. Ba era decis să-și petreacă de aci înainte lunile de vară la Heiden, în fiecare an. Căci, afară de prostatită, corpul său era sdravăn și se bucura de o perfectă sănătate. D. Mario Roques, care îl văzuse cu o lună înainte, îmi spunea la București, unde venise, „*qu'il ne lui a jamais vu une mine aussi florissante.*“ Și, într'adevăr, firea sa robustă i-ar fi îngăduit să mai trăiască încă mulți ani de aci înainte.

Operația fu foarte grea, prostata fiind de o mărime neobișnuită, și pacientul o suportă cu eroism. Totul mergea bine, căci pericolul trecuse, când, fără a-i se fi cerut de nimeni, dintr'o simplă curiozitate medicală, operatorul își permise ziua următoare o nouă operație peste rana din ajun, pentru a vedea dacă va găsi vreo urmă de cancer. Această nouă tăiere inutilă, aproape condannabilă, fu fatală fratelui meu. Inima lui, slăbită și mai mult prin acest bizar procedeu, nu putu rezista și cedă în cele din urmă.

El se stinse din viață la orele 6 seara, în ziua de 11 mai, liniștit, după ce-și concediase familia, de față fiind numai medicul operator și infirmiera. Și astfel a dispărut, în plinătatea minții și în culmea ascensiunii sale științifice, acest om extraordinar din care peripețiile vieții au făcut un martir, dar căruia i-a fost rezervat să realizeze în chip desăvârșit și printr'o muncă titanică o operă vastă și impunătoare. Își impli-

nise misiunea până la sfârșit și acum putea să dispară, căci opera lui avea să trăiască de aci înainte perpetuându-i numele.

Acum rămășițele pământești ale lui Lazăr Șăineanu se odihnesc, după dorința sa expresă, în cimitirul Montparnasse, în plin Cartier latin, în copriusul căruia a trăit și muncit timp de 34 de ani, alături de Grădina Luxembourg care i-a favorizat meditațiile sale zilnice și oferit verdeța-i odihnitoare ochilor săi oboșiți, și la câțiva pași de Sorbonna, a cărei bibliotecă n'a cunoscut cercetător mai pasionat și mai devotat ca dânsul; în-sfârșit, în apropierea Bulevardelor sale favorite, ale căror largi trottoare încurajau meditațiile lui nocturne. Dar... departe de țara lui de naștere, unde și-a trăit prima jumătate a vieții, și căreia i-a consacrat prin opere trainice o puternică activitate științifică, vrednică de o răsplată mai bună; țară din care s'a smuls cu durere și a cărei limbă i-a fost scumpă până în ultima clipă... ¹⁾).

Cât timp a trăit, i-a fost dat lui Lazăr Șăineanu să realizeze, în toată amploarea lui, întregul și vastul său program științific, favoare rară de care s'au bucurat puțin oameni de știință. De altă parte însă, această continuă activitate impunătoare timp de o jumătate de secol i-a atras, concomitent cu admirația specialiștilor, invidia, ura și atacurile violente ale adversarilor ²⁾). În-sfârșit, nedreptatea și ingratitudea au fost, la noi și aiurea, unica răsplată ce s'a crezut că se cuvine unei asemenea jertfiri pe altarul științei...

Acum când nu mai este, desigur că și urile se vor potoli împotriva lui, și se va recunoaște că o reparație a nedreptăților, ce s'au făcut acestui mare savant, i se cuvine memoriei sale. Căci, cum zice poetul Boileau:

*La mort seule ici-bas, en terminant sa vie,
Peut calmer sur son nom l'injustice et l'envie.*

¹⁾ V. pag. 19.

²⁾ În această privință, zice un biograf al său, „Șăineanu a avut satisfacția rară că multe din afirmațiile sale, combătute adesea cu înverșunare, au fost încet-încet acceptate chiar de adversari”. (Iorgu Iordan, Art. cit., pag. 57).

„Si aucun de mes objectifs, d'ordre social et matériel, n'a pu être atteint, ni dans le pays ni ici, au moins la tâche intellectuelle, dans toute son ampleur, la voilà loyalement réalisée.

L. S., Lettres.

VIII.

Aruncând acum o privire generală asupra activității științifice a lui Lazăr Șăineanu, desfășurată timp de o jumătate de veac, atât în țară cât și în Franța, constatăm că ea a fost, de la început și până la sfârșit, creatoare. Există oameni de știință cari se mulțumesc să meargă pe căile deschise de alții, continuând opera acestora sau propovăduind-o de pe catedră: aceștia sânt erudiții și profesorii, și ei formează numărul cel mare. Alții, dinpotrivă, puțini la număr, închiși în biblioteci, laboratoare sau cabinetul lor de lucru, departe de vâltoarea și frământările vulgului, își închină viața științei creatoare, deschizând perspective noi disciplinei căreia s'au consacrat, perspective luminoase ce o vor călăuzi de aci înainte: aceștia sânt savanții. Lazăr Șăineanu aparține acestei din urmă categorii...

Prin operele sale scrise în țară, și mai ales prin „BASMELE ROMÂNE“ și „INFLUENȚA ORIENTALĂ ASUPRA LIMBII ȘI CULTUREI ROMÂNE“, fratele meu a realizat adevărate creațiuni în aceste domenii, până atunci în fașă, așezând pe baze definitive disciplinele lor. Sânt monumente științifice ce vor trăi cât și limba românească.

În ce privește activitatea sa din Franța, ea este fără excepție cu totul inovatoare. Mai întâi, prin operele sale consacrate Argotului și Limbei parisiene, discipline până atunci desconsiderate sau neglijate de oamenii de știință. Fratele meu, supunându-le unei metode riguroase, unei critici științifice a izvoarelor și unor investigații cu totul noi, a izbutit să asigure acestor discipline un loc de frunte în știința filologică franceză.

Apoi, prin operele sale consacrate lui Rabelais. Nu numai că a ridicat un monument științific acestui genial scriitor, dar a

ajuns, după cercetări imense și extrem de laborioase, pe de o parte să refacă întreaga Renaștere, cu mediurile ei sociale și aspectele ei diverse, așa cum ele se oglindesc în opera rabelaisiană, iar pe de alta să scoată în evidență origina indigenă a limbii bogate a Renașterii, cu excepția terminologiei savante. Nimeni în Franța, până atunci, nu studiasă mai profund limba franceză din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Un mare admirator al lui Rabelais, d. Léon Daudet, făcând aluzie la nedumeririle, limbistice sau sintactice, ce ar putea oferi limba acestei epoci, zice: „*Il appartiendrait au plus grand érudit du langage et de la syntaxe de la Renaissance, à M. Sainéan, de nous le faire savoir.*“¹⁾

Insfârșit, prin opera sa capitală LES SOURCES INDIGÈNES DE L'ÉTYMOLOGIE FRANÇAISE, care însumează o muncă titanică de 30 de ani, Lazăr Șăineanu a deschis drumuri noi, largi și infinite, etimologiei franceze și, implicit celei romanice, punând pe întâiul plan contribuția vie a masselor populare și a nemărginitelor lor resurse imaginative la formațiunea continuă a limbei. Această operă, care face epocă în domeniul Etimologiei, prin noua orientare ce dă investigațiilor acestei discipline, a pus capăt școalei rutinare de până atunci a „reconstruirilor fictive“ după tipuri artificiale ale unei latine vulgare imaginate, școală reprezentată prin Thomas în Franța și prin Meyer Lübke și Schuchardt în Germania.

Toate aceste opere, dătătoare de noi directive în știință, venite într-o vreme de criză științifică, au contribuit să menție reputația filologică a Franței în primul pătrar al secolului. „*Les découvertes qu'il a faites grâce à son nouveau point de vue, zice un critic, les erreurs qu'il a corrigées, les synthèses qu'il a constituées modifient à un tel point la notion scientifique de la langue, de son passé, de ses ressources, de ses richesses expressives, que les études romanes se sont du coup trouvées renouvelées.*“ (le Mois“, juin-juillet, 1934). Ceva mai mult. Opera aceasta, în totalitatea ei, zice același critic, a aussi modifié la manière moderne de considérer de grands

¹⁾ In „*Rabelais lu à haute voix*“, articol de fond din „*Action française*“, 26 janvier 1932.

problèmes; a apporté des faits nouveaux et orienté dans des directions nouvelles les démarches de l'esprit." (Ibidem).

O asemenea activitate, continuu creatoare, consacrată exclusiv și dezinteresat științei, a fost hărăzită lui Lazăr Șăineanu dealungul întregii sale vieți. Fără a primi absolut nimic în schimb, el și-a dat tot sufletul și toată vigoarea vastei sale culturi științifice în serviciul a două patrii, dăruindu-le cu opere ce vor trăi cât și graiurile lor.

Și totuși niciuna din ele nu i-a fost recunoscătoare. Cea dintâi l-a răsplătit cu prigoniri, refuzându-i până și cetățenia, care astăzi e generală, iar cealaltă cu indiferența. Nici una nici cealaltă nu i-au dat puțința unui trai mulțumitor, la adăpostul căruia să fi putut zămisli în liniște marile și impunătoarele sale opere științifice. Fără sacrificiile constante și devotate aleor săi, cari i-au întregit modestele sale resurse personale, existența însăși a acestui mare savant ar fi fost poate din cele mai problematice. În veacul nostru de pseudo-savanți, cocoțați în toate demnitățile și ghiftuiți cu toate recompensele, la noi și aiurea, nu se găsește niciun loc, din nenorocire, pentru adevărații reprezentanți ai științei, pentru talentele creatoare, cari ilustrează o țară.

Cu toate acestea, în ciuda naufragiului vieții sale, acest om cu caracter de bronz n'a șovăit o singură clipă, în dezastrul său sufletesc, ca să jertfească pe altarul științei întreaga sa putere de muncă în mod cu totul dezinteresat în serviciul ambelor patrii. Fără trâmbițări prin ziare, fără jubilee și aniversări sgomotoase de fiecare an, și fără tâmbălău public, ci, din potrivă, într-o retragere completă și printr-o muncă istovitoare, cu continua nesiguranță a existenței, el a izbutit să înfăptuiască o operă impunătoare, care face onoare științei europene.

Perfect conștient de valoarea acestei opere, Lazăr Șăineanu a murit cu gândul senin că a putut, în ciuda vicisitudinilor de tot felul, să ducă la bun sfârșit frământările creatoare a 50 de ani de muncă intensă în domeniul științei. Opera lui va rămănea o pildă pentru viitorime de ceeace poate voința într'o natură superioară, până și în situațiile cele mai defavorabile desvoltării ei.

Vorbind de om și de opera sa, un biograf român zice: „Cu atâț mai adâncă trebuie să ne fie părerea de rău, că un astfel de învățat n'a putut rămânea printre noi, pentru ca în galeria oamenilor iluștri ai științei europene să figureze un Român mai mult.“¹⁾).

Intrebarea este: *A qui la faute?*

¹⁾ Iorgu Iordan, Art. cit., pag. 57.

PRINCIPALELE OPERE ȘTIINȚIFICE ALE LUI LAZĂR ȘĂINEANU

1. *Elementele turcești în limba română*, 146 pag., București, 1885.
2. *Incercare asupra Șemasiologiei limbei române*, VIII, 260 pag. Buc. 1887.
3. *Linguistica contemporană sau Școala neogramaticală*, 48 pag. Buc. 1890,
4. *Raporturile între Gramatică și Logică*, XVI, 194 pag., Buc. 1891.
5. *Ion Eliade Rădulescu ca gramatic și filolog*, 110 pag., Buc. 1892.
6. *Istoria Filologiei române*, VIII, 456 pag., 1892. A II-a ed., 1895.
7. *Basmele române*, (Studiu comparativ). XVI, 1114 pag., Buc. 1895.
8. *Studii folklorice*, VIII, 248 pag., Buc. 1896.
9. *Dicționar universal al limbei române*, I-a ed. 1896; a VII-a, 1931.
10. *Les Jours d'emprunt ou les Jours de la Vieille*, Paris, 1889.
11. *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, 3 vol. 1900.
12. *L'Argot ancien*, VIII, 330 pag., Paris, 1907.
13. *Les Sources de l'Argot ancien*, 2 vol. XVI, 428 și 470 pag. Paris, 1912.
14. *Le Langage parisien au XIX-e siècle*, XVI, 590 pag., Paris, 1920.
15. *L'Argot des tranchées*, 166 pag., Paris, 1915.
16. *Oeuvres complètes de Rabelais* (partea filologică), Paris, 1912-22.
17. *L'Histoire naturelle et les branches connexes dans l'oeuvre de Rabelais*, 450 pag., Paris, 1921.
18. *La Langue de Rabelais*, 2 vol. 508 și 580 pag., Paris, 1923.
19. *Problèmes littéraires du XVI-e siècle*, VIII, 382 pag. Paris, 27.
20. *L'Influence de Rabelais*, VIII, 322 pag., Paris, 1930.
21. *La Création métaphorique en français et en roman*, 2 vol. 1905-07.
22. *Les Sources indigènes de L'Etymologie française*, 3 vol., 448, 520, 604 pag., Paris, 1925-1930.
23. *Etudes d'Etymologie française et romane*, peste 600 pag., Florence-Genève, 1935 (în curs de tipărire).
24. *Notes d'Etymologie romane* (dans différentes revues).
25. *L'Etat actuel des études de Folklore*, Paris, 1902.
- 26-61. Diferite lucrări în limba română sau franceză.

LUCRĂRILE DE CARI M'AM SERVIT ÎN ELABORAREA ACESTEI BROȘURI:

1. Lazăr Șăineanu, *O Carieră filologică* (1885-1900), Buc. 1901.
2. Luca Vornea, *Lazăr Șăineanu*, București, 1928.
3. Lazare Sainéan, *Histoire de mes ouvrages*, Paris, 1930.
4. Iorgu Iordan, *Lazăr Șăineanu* (în „Viața Românească”, Iunie 1934).
5. Bernard Leclerc de la Herverie, *Lazare Sainéan* (în „le Mois”, juin-juillet, 1934).
6. Scrisori inedite ale lui Lazăr Șăineanu.

PREȚUL LEI 25.—

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „LUCEAFĂRUL” S. A. — BUCUREȘTI